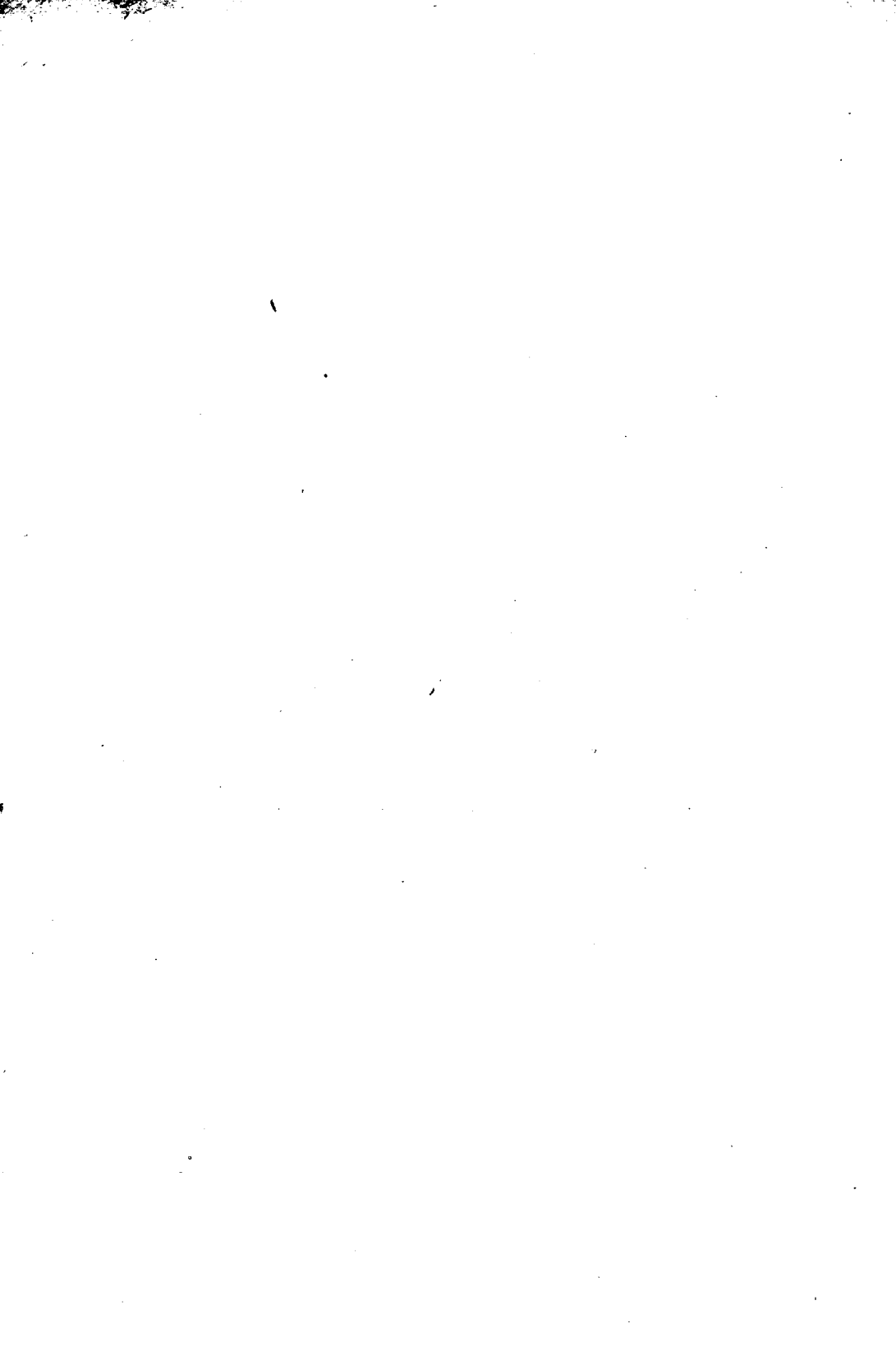

A PÁLYAKÉP VIZSGÁLATA KÖZÉPISKOLAI
TANULÓK KÖRÉBEN[†]

Zakar András

[†]Elhangzott a Magyar Pszichológiai Társaság VI. Tudományos Konferenciáján, Budapest, 1983 március.

A választott pályáról alkotott kép a pályafejlődés különböző szakaszaiban más és más jellemzőkkel rendelkezik, amely a strukturális és dinamikai összetevőkre egyaránt kiterjed. A jelenlegi pályalélektani, pontosabban "foglalkozáspszichológiai" felfogás szerint az egyén én-képében és ezáltal önértékelésén belül fokozatosan alakul ki és erősödik fel az ún. "szakmai énkép" /Super, Crites, Váriné/.

Kiindulópontként elfogadjuk azt a tételt, miszerint az egyén a foglalkozási tevékenység és foglalkozási szerep elsajátításával tulajdonképpen párhuzamosan kialakítja azon képességét, hogy önmagát ezekhez a tevékenységekhez és szerepekhez viszonyítva értékelje. Váriné Szilágyi Ibolya nyomán az egyén önértékelésében nagyon lényeges szerepet kap a "saját szakmai identitás kialakítása" /Váriné, 1981/. Mindez szerinte egy folyamat során valósul meg, amelynek eredményeként végülis a "hivatásidentifikáció" jelenik meg. A szociálpszichológiai indíttatású pályalélektani kutatók elméleti rendszereiben a hivatásidentifikációhoz leginkább a foglalkozási szerepfogalom kapcsolódik, amely elsődlegesen a belső egyéni érdekeltséggel és a személyiség értékösszetevőivel áll kapcsolatban /Bühler, 1975, Daheim, 1970, Dancs, 1982, Dawes, 1977, Duró, 1982, Oerter, 1970, Petermann, 1980, Ritoókné, 1983, Rókusfalvy, 1982, Scheller, 1976, 1980, Szilágyi, 1982, Váriné, 1981/.

Annak ellenére, hogy régóta valljuk a pályaválasztás interdiszciplináris jellegét, a kutatók többsége szemléletileg mégis individuálpszichológiai alapokon közelíti meg és értelmezi a pályaválasztás folyamatát. Pontosabban a reális pályaválasztás legfontosabb feltételének még ma is az egyéni pályaismeretet és önismeretet tartják. A szociológiai és szociálpszichológiai szemlélet még napjainkban is jórészt csak

áttételesen érvényesül a pályalélektanban.

A tágabb értelemben felfogott pályakép véleményünk szerint tartalmazza egyébként a hivatás dimenzióit és egész feltételrendszerét, amely mindig szubjektíven és szelektíven tükröződik. Másrészt az ún. "szakmai énkép" szintén a pályakép része. Természetesen az információk előzetes szűrésében és szelektálásában az ismeretszerzésen túl mindenkor részt vesznek az egyén pályaelképzelései, aspirációi, vágyai, tervei stb. Ez nyilván nemcsak a pályára vonatkozó információk befogadására érvényes, hanem mindenek előtt abban az önállóságban és főképpen aktivitásban nyilvánul meg, amelynek során a fiatalok egyre sokoldalubban és mélyebben igyekeznek elsajátítani a pályára vonatkozó elméleti és gyakorlati ismereteket.

A megfelelő szintű pályakép alapján alakulhat csak ki a későbbi pályaaattitűdök rendszere, amely a pálya összetevőivel szembeni értékelő viszonyulások sajátos egységét jelenti. Ezért igen fontos a pályaaattitűd-együttes szerkezeti sajátosságainak számba vétele, mert ezáltal a regulációs mechanizmusok is pontosabban megismerhetők.

A pályakép felöleli az ún. szubjektív pályaképet /amely főként informatív jellegű/ és az ún. szakmai énképet /azaz a saját szakmai alkalmasságról, hatékonyságról kialakított személyes tudatot/. A pályakép ezáltal hierarchikusan szerveződik, részben önálló és viszonylag stabil strukturát jelent. A pályaaattitűdhez hasonlóan a pályakép esetében is az értékelő viszonyulás a legfontosabb elem. Pontosabban a pályaképben az adott foglalkozás objektív dimenziói és jellemzői szükségképpen szubjektív jelentést kapnak. Ezért rendkívüli fontosságuk az egyén számára és énközelségük folytán szerveződésük - említettük már - hierarchikus rendszert alkot. A pályakép e hierarchikus szerveződésének kialakulásában többféle tényező szerepet játszik: mindenek előtt a társas hatások, a szülők, barátok, csporttársak. E tekintetben azonban döntő szerepet kap az egyén hivatásidentifikációja és a szakmai alkalmasságáról alkotott egyéni véleménye is.

A pályakép összegzi és integrálja a pályáról szerzett ismereteket, valamint a külsőleg is jól megnyilvánuló foglalkozási viselkedésmódokat. Mindez természetesen különböző

szinteken /az egyszerű véleményalkotástól egészen a foglalkozási viselkedésekig/ valósulhat meg.

A pályakép szerveződésének legfontosabb tartalmi indikátorai elsősorban az értékorientációk. A pályaválasztási értékorientáció egy meghatározott értéktartományt jelent, amelyvel az egyén rendszerint szilárdan azonosul. Ez kifejezésre jut egész viselkedésében, mivel az értékorientáció a pszichikumban érzelmileg domináns és közvetítő jellegű kognitív strukturát alkot. Másrészt az énközei értékek nyilván sokkal nagyobb szerepet kapnak a személyiség egészében. Tulajdonképpen e csoportba sorolhatjuk a pályaválasztási értékorientációkat is.

Az viszont, hogy az értékorientáció milyen mértékben és mennyire hatékonyan érvényesül a pályaválasztásban, a tevékenységrendszer objektív feltételeitől is, másik oldalról pedig az egyén személyiségjegyeinek minőségétől függ.

Megítélésünk szerint a középiskolai tanulók pályaképének pontosabb ismerete hatékonyan elősegítheti a pályára való előkészítés tartalmi programját. A pályakép differenciálódása ugyanis a későbbi pályaaattitűdök előfeltétele, amelyek az egyén szakmai életútjának szinte legfontosabb stabil képződményei. Ezért olyan lényeges a pályára való felkészülés időszakában sokoldalúan vizsgálni a fiatalok pályaképét a maga komplexitásában.

Kutatásaink során a középiskolai tanulók /N=120/ pályaképének főbb sajátosságait, elsősorban azok értékorientációs összetevőit tártuk fel és elemeztük. A tanulói pályaképek megismerésére különböző kérdőíveket és attitűdskálát használtunk fel. A személyiségjellemzők felmérése érdekében a pályaválasztási tanácsadás gyakorlatban használatos eszközökkel /PPI, PFT, Super-féle értékorientációs kérdőív stb./ dolgoztunk. Felhasználtuk továbbá a tanulókról készült nevelői jellemzéseket, valamint egyéni és csoportos beszélgetésekkel egészítettük ki a vizsgálati eljárásokat. A kapott adatokat statisztikailag feldolgoztuk és komplex módon elemeztük.

Elsődlegesen az érdekelteknél bennünket, hogy a középiskolások hogyan ismerik fel az általuk választott pályán dolgozók legfontosabb tulajdonságait. Természetesen a foglalkozási szocializáció e korai /előkészítő/ szakaszában az anticipált

A középiskolások "ideális pályaképe"

Tulajdonságok	%
Határozottság	68,2
Szaktudás	64,8
Szervezőképesség	61,4
Felelősség	57,9
Szakmai igényesség	57,5
Önállóság	57,2
Emberismeret	53,7
Megbízhatóság	51,0
Segítőkézség	49,3
Műveltség	47,8
Népszerűség	41,6
Ambiciózusság	40,7
Eredetiség	32,3
Humorérzék	30,1
Politikai érdeklődés	29,7
Alkalmazkodóképesség	25,4
Élelmesség	22,4
Nyugodtság	15,3
Tekintélytisztelet	8,9
Előnyös külső	5,3
Önteltség, szerénnytelenség	3,5
Tűrelmetlenség	2,8
Önzés, egoizmus	1,1
Álszentség	0,8

1.sz. táblázat

szerepidentifikáció a domináns. Ezért az "ideális oldal" tulajdonsága figyelhető meg vizsgálataink egészében. Mindezt egyébként empirikus adataink is sorra igazolták: a választott pályán dolgozó személy pályareleváns tulajdonságairól összeállított lista fontossági súlyozása, a tanulói önértékelések mutatói e tulajdonságok felsorolásával és a "munkafeladatokra orientált" szociometriai kérdőív adatai.

Az "ideális pályakép"-ben működő személyiségtulajdonságok /1.sz. táblázat/ középiskolás korban elsődlegesen az intellektuális tulajdonságok preferenciáját tükrözi. Ugyanakkor az egyéb személyiségjegyek igen különböző mértékben fordulnak elő a tanulói válaszokban. Talán a harmadik osztálytól kezdve /a 17. életév után/ figyelhető meg a korai ifjúkori anticipált pályaképekben az általános személyiségjegyek és az intellektuális tulajdonságok között bizonyos összefüggés.

A tanulók önértékelésének vizsgálata ugyancsak hozzájárult a pályakép differenciáltabb megismeréséhez. A vizsgálati eredmények alapján megállapíthatjuk, hogy az anticipált pályaidentifikáció során a szerepelvárások jelentős hatást gyakorolnak a tanulók önértékelésére. Ezért nem a reális önértékelés tükröződött felméréseinkben, hanem a tanulók elsődlegesen az általuk választott pálya kötelező normatíváit jelölték meg.

A következőkben nézzük meg közelebbről a pályakép értékorientációs háttérének főbb sajátosságait. Előljáróban megjegyezzük, hogy a "szociálpszichológiai pályalélektan" még nem tudott ezideig megbízható és minden szempontból úrvényes eszközt adni a pályaválasztási értékorientáció mérésére. Ezért mi is többféle eljárást alkalmazunk e kérdéskör megközelítésére: kérdőíves felméréssel és explorációval gyűjtöttünk adatokat /itt elsősorban Dancs István, Putaki Ferenc, Ritoók Pálné és Váriné Szilágyi Ibolya munkáit tekintettük iránymutatónak/.

Jól tudjuk, hogy a külső feltételek kedvező egybeesése során a sikeres pályaválasztás sem vezet még önmagában harmonikus pályaadaptációhoz. Ezért a pályaválasztás előkészítésében különösen fontos a választott pályáról alkotott kép tartalmi jegyeinek s ezen belül is az érték-háttér realitá-

A középiskolások önértékelése

Tulajdonságok	%
Felelősségteljes	73,2
Igényes	72,4
Segítőképz	70,8
Művelt	66,2
Aktiv	55,4
Jó emberismerő	50,3
Rugalmas	49,7
Alapos	45,3
Szerény	44,6
Nyilt	42,3
Határozott	40,4
Társaságszerető	38,3
Szakmailag erős	35,1
Szorgalmas	30,4
Magabiztos	28,1
Élelmes	19,7
Nyugodt	13,9
Összefogott	6,8

2.sz. táblázat

sának és differenciáltságának megismerésére.

Vizsgálatok sora igazolta már, hogy a serdülők a munka világáról leegyszerűsített elképzelésekkel rendelkeznek és valóságismeretük is csak "mozaikszerűen" tükrözi a választott pálya értékeit.

A középiskolai tanulók válaszai alapján a "családi élet", a "munka öröme", az "emberek részéről megnyilvánuló megbecsülés", valamint a "jól képzett szakember ideálja" a legfőbb érték. Természetesen ez csak általánosságban igaz, mivel többféle differenciálást tehetünk, pl. nemenként, vagy a pályairányulás szintje, a pályaválasztás iránya stb. szerint. Az "elméleti tevékenység", a "kreativitás", a "vezetés" értékek elsősorban a gimnáziumi fiatalok körében preferáltak, azon belül is eme értékek főként a fiutanolók választásaiban mutatathatók ki.

A tanulókkal folyamatosan végzett vizsgálatok alapján különböző értékorientációs típusokat alakítottunk ki, illetőleg ezeken belül különböző szinteket határozhatunk meg.

1. Elsőként a "humán" beállítottságot /16 %/ emeljük ki, amelyre a segítőkészségen és megértésen kívül a konfliktus-szituációk megoldására való aktív törekvés jellemző. Ugyanakkor az e típusba sorolható egyének az átlagosnál magasabb társértékelési indexszel is rendelkeznek.

2. A "munkacentrikus" beállítódás /19 %/, illetve értékek csoportjába tartozó fiatalok mindenképp az önállóságot, újítást és a kreativitást preferálták.

3. Az "alkalmazkodó" típus csoportjában /27 %/ már lényegesen kisebb intenzitással képviselik a humánus és munkahelycentrikus értékeket. Az önállóság és aktivitás itt kifejezetten csupán közepes vagy annál gyengébb szintet ér el.

4. A "bizonytalan" típusba /38 %/ tartozó tanulók még nem alakították ki saját értékorientációs elképzeléseiket. Természetesen ez korántsem jelenti azt, hogy e tanulóknak nem lenne értékrendszere, csak a pályaválasztásukkal összefüggésben és értékpreferenciájuk még nem határozott. Így csupán arra támaszkodhatunk adott esetben, hogy közvetett kapcsolatot alakítunk ki a tanulók pályaválasztása és értékfelfogása között. Ennek természetesen többféle módja lehetséges, amelynek részletezése meghaladná e tanulmány kereteit.

A vizsgálat eredményeit összegezve megállapíthatjuk, hogy a tág értelemben felfogott pályakép az én-képpel összefüggésben /bizonyos értelemben részeként/ sajátos struktúrával és dinamikával rendelkezik. A középiskola első éveiben elsősorban a pályakép összetevőinek mennyiségi növekedése figyelhető meg, amely korántsem egyenletes. A serdülőkorú tanulók ugyanis egyoldaluan a szűk tárgyi szférára irányítják figyelmüket, s ezért a pályáról alkotott kép csak később differenciálódik. Vizsgálati eredményeink alapján a pályakép szerkezeti átalakulása megközelítőleg 16-17 éves korra tehető, amikor a választott pályáról szerzett ismeretek már meghatározott rendszert alkotnak. Ugyanakkor a korai ifjúkori értékidentifikáció még csak bizonyos szintet ér el, amely a pályakép dinamikáját csak részben befolyásolja. Mindez majd az ifjúkorban változik meg jelentősen, mivel az érettségiző fiatalok körében az értékválasztásra való tudatos törekvés már fontos személyiségjeggyé válik. Így szinte valamennyi típusban az "emberi értékek" csoportja kerül első helyre minden területen és egyben a pályaképpel is szoros összefüggésbe is kapcsolódik. Másrészt a regulatív értékek ugyancsak megközelítik és esetenként el is érik a felnőtt szintet, a faktikus értékek pedig - természetesen egyénenként igen különböző mértékben - számottevően visszaszorulnak.

Munkánk eddigi tapasztalatai alapján úgy véljük, hogy a pályaválasztásra való felkészülést és a pályaválasztási döntés képességének minőségét a pályakép strukturáltsága és tartalmi gazdagodása jelentős mértékben meghatározza. Ezért a középiskolai tanulók pályaválasztásra való felkészítésében igen fontos a pályakép realitásának erősítése, fejlesztése, gazdagítása, amely ténylegesen hozzájárulhat a fiatalok eredményesebb pályaválasztási előkészítéséhez.

Irodalom

- BÜHLER, Ch.: Die Rolle der Werte in der Persönlichkeitsentwicklung.
Klett Verlag, Stuttgart, 1975. 205 oldal
- DAHAEIM, H.J.: Der Beruf in der modernen Gesellschaft: Versuch einer soziologischen Theorie beruflichen Handels.
Kiepenheuer-Witsch Verlag, Köln, 1970. 304 old.
- DANCS István: A tanulmányi csoportok értékorientációjának egysége a nevelői aktivitás és a csoportkohézió függvényében.
Pályaválasztás, 1982/1.sz. 17-25. oldal
- DAVES, R.M.: Grundlagen der Einstellungsmessung.
Beltz Verlag, Weinheim-Basel, 1977. 281. oldal
- DURÓ Lajos: Az értékorientáció pedagógiai pszichológiai vizsgálata.
Acta Universitatis Szegediensis de Attila József nominatae Sectio Paedagogica et Psychologica, 24. Szeged, 1982. 270 oldal
- OERTER, R.: Struktur und Wandlung von Werthaltungen.
Oldenburg Verlag, München, 1970. 332 oldal
- PATAKI Ferenc: Pályaválasztó tanulók értékorientációja.
In.: Társadalomlélektan és társadalmi valóság.
Kossuth Kiadó, Budapest, 1977. 188-226. oldal
- PETERMANN, F.: Einstellungsmessung - Einstellungsforschung.
Hogrefe Verlag, Göttingen-Toronto-Zürich, 1980. 218 old.
- RÍTOÓK Pálné: Serdülő- és ifjúkori öndefiníciós érzékenység a pályaválasztási döntés és a pályafejlődés hátterében.

In.: Magyar Pszichológiai Társaság VI. Országos Tudományos Konferenciája, 11. kötet
Budapest, 1983. 231-235. oldal

RÓKUSFALVY Pál: Pályaválasztás előkészítése.

Egységes jegyzet. Kézirat. Tankönyvkiadó, Budapest, 1982. 218 oldal

SCHELLER, R.: Psychologie der Berufswahl und der beruflichen Entwicklung.

Kohlhammer Verlag, Stuttgart, 1976. 302 oldal

SCHELLER R.: Theorien beruflichen Verhaltens in der Sackgasse?

Psychologie und Praxis, 1980/2.sz. 41-48. oldal

SZILÁGYI Klára: Az orvossá válás folyamatának pszichológiai elemzése különös tekintettel a pályaalakosság szempontjaira.

Kandidátusi értekezés tézisci. Budapest, 1982.
28 old.

VÁRINÉ SZILÁGYI Ibolya: Fiatal értelmiségiek a pályán.
Akadémiai Kiadó, Budapest, 1981. 350 oldal

VÖLGYESY Pál: A pályaválasztási döntés előkészítése.

Tankönyvkiadó, Budapest, 1976. 128 oldal

András Zakar

Die Untersuchung des Berufsbildes bei den Mittelschülern

Das Bild vom gewählten Beruf zeigt in den verschiedenen Abschnitten der Entwicklung zur Berufswahl unterschiedliche Merkmale. Deshalb ist im Laufe der Entscheidungsvorbereitung zur Berufswahl eine erhöhte Wirkung des Berufsbildes beeinflussenden Faktoren beizumessen, die sowohl die strukturellen als auch die dynamischen Merkmale berühren.

Der Verfasser untersucht in der vorliegenden Studie die Wertorientierungsmerkmale des Bildes über den gewählten Beruf. Über die Vermessung mit Hilfe von Fragebogen hinaus werden in seiner Arbeit auch die Lehrerberichte verwendet; ausserdem wurden auch Gespräche mit einzelnen Schülern bzw. mit Schülergruppen geführt.

Ergebnisse der Untersuchung: In den ersten Jahren der Mittelschule lässt sich vor allem die quantitative Zunahme des Berufsbildes beobachten, deren Wachstumstempo aber bei weitem nicht gleichmässig ist. Die Jugendlichen lenken ihre Aufmerksamkeit anfangs vor allem auf die Sphäre des Sachlichen. Die strukturelle Umgestaltung des Berufsbildes erfolgt etwa im Lebensalter von 16 Jahren, als die Kenntnisse über den gewählten Beruf schon ein eindeutiges System bilden. Die Wertdefinition verändert sich ebenfalls im früheren Lebensalter wesentlicher, da die Bestrebung der 17-18 jährigen Jugendlichen nach der Berufswahl schon zu einem wichtigen Persönlichkeitsmerkmal wird. Im Zusammenhang mit dem Berufsbild kommt die Gruppe der "menschlichen Werte" auf die erste Stelle, und die oberste Ebene wird von den regulativen Werten zum Teil angenähert, sogar von Fall zu Fall erreicht. Daher muss man der Gestaltung des Berufsbildes der Jugendlichen im Vorgang der Erziehung zum Beruf eine besondere Beachtung schenken.